

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

48

1961

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; Drs. O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Zeestraat 71B, 's-Gravenhage.

DE KAROLINGISCHE MUNTSLAG TE DUURSTEDE

door

Dr. H. Enno van Gelder

Inleiding.

In 1955 werd te Ide (Dr.) een belangrijke vondst van zilveren Karolingische munten en sieraden ontdekt, die door het Provinciaal Museum van Drenthe te Assen werd verworven. De bestudering van deze bijzonder goed geconserveerde en in zijn geheel voor wetenschappelijke bewerking beschikbaar gekomen muntschat, heeft de aanleiding gevormd voor een vernieuwde bestudering van het probleem van de aanmuntingen te Duurstede, waarover reeds in de vorige eeuw uitvoerig werd geschreven. Munten met de naam DORESTATVS maakten immers een groot gedeelte van de schat uit.

Het is bekend, dat Duurstede, gelegen aan de uiterste noordrand van het Frankische rijk, vroeg een plaats van bijzondere betekenis geweest is, in het bijzonder voor het verkeer met de aangrenzende Friese gebieden en in ruimere zin voor het verkeer tussen het Frankische rijk en de Noord- en Oostzeelanden. Reeds in Merovingische tijd hebben te Duurstede aanzienlijke aanmuntingen plaats gehad; de gouden trientes van Madelinus en de imitaties daarvan uit de 7e eeuw, behoren tot de meest algemene Merovingische munten. Naast deze muntslag aan de rand van het Friese gebied is door de onderzoeken van de laatste tijd steeds duidelijker de betekenis naar voren gekomen van de aanmuntingen buiten Frankisch gebied in Friesland: in de 7e en 8e eeuw ontstonden in nog niet nader geïdentificeerde muntateliers talrijke gouden munten, imitaties van Byzantijnse en Frankische solidi en trientes, o.a. het door Boeles omschreven z.g. type Dronrijp, en zilveren munten, sceattas, waarvan vooral Hill de gedeeltelijk Friese herkomst heeft aangetoond.

Ook is uit de onderzoeken van Grierson gebleken, dat nog in de 9e eeuw een lokale aanmunting in Friesland heeft bestaan, en wel van de imitaties van de gouden solidus van Lodewijk de Vrome, terwijl tenslotte ook

voor de 10e eeuw de aanmunting van zilvergeld in Friesland als vaststaand mag worden aangenomen. Deze resultaten, waaruit een uitgebreider en meer doorlopende muntslag in Friesland van de 6e tot de 10e eeuw is gebleken dan vroeger werd aangenomen, dwingt thans ook bij de behandeling van de muntslag te Duurstede met deze gewijzigde situatie rekening te houden in Karolingische tijd.

Hoewel eens de mogelijkheid van Friese imitaties terloops geopperd is, werd tot nu toe steeds de reeks der munten, die de naam Dorestatus dragen, als een gesloten groep en als een zuiver Frankische aangelegenheid behandeld. Vandaar dat een hernieuwde beschouwing van deze reeks wenselijk is. De omstandigheden voor een dergelijk onderzoek zijn in ons land bijzonder gunstig, daar nergens anders de schatvondsten van Karolingische munten zo talrijk zijn als in Friesland, Groningen en Drenthe, uit welk gebied thans een dertigtal vondsten bekend is, die redelijk beschreven zijn en waarvan veel nog in de verzamelingen van het Kon. Penningkabinet, het Fries Museum te Leeuwarden, het Provinciaal Museum van Drenthe te Assen en het Penningkabinet der Kon. Bibliotheek te Brussel voor bestudering beschikbaar ligt ¹. Bovendien zijn vrij talrijke Karolingische munten verspreid gevonden op het terrein van Duurstede ² en op het strand bij Domburg ³, waarvan eveneens een belangrijk deel bewaard wordt in het Kon. Penningkabinet en in de muntverzamelingen te Middelburg en Brussel. In dit zeer omvangrijke materiaal kan de studie een betrouwbare basis vinden ^{3a}.

Aan de behandeling van de te Duurstede geslagen munten, dient een korte algemene schets van het muntwezen in Karolingische tijd vooraf te gaan.

Terwijl in de laatste eeuw van de Merovingische heerschappij van een centraal beheerd Frankisch muntwezen eigenlijk geen sprake meer was, brengen de eerste Karolingers, Pippijn de Korte en Karel de Grote, hierin een radikale verandering. Reeds tegen het eind van de 7e eeuw was de gouden triens — in onoverzienbare lokale differentiatie geslagen — vervangen door de zilveren denarius of penning; de Karolingers slaan deze in één voor het gehele rijk geldend type, terwijl goud nog slechts zeer sporadisch aangemunt wordt. Op de oorzaken van deze uitermate belangrijke en ingrijpende wijziging van het muntstelsel, die wel terecht met de exploitatie van bijzonder rijke zilvermijnen in het Arabische rijk in verband gebracht wordt ⁴, behoeft hier niet verder ingegaan te worden. Van be-

lang is hier slechts, dat in het overgrote deel van het Frankische rijk sedert de 8e eeuw slechts zilveren munten in circulatie waren, terwijl er verschillende aanwijzingen zijn, dat in Friesland de gouden munt langer een rol van betekenis heeft gespeeld, wat weer zijn repercussies had op de Frankische muntpolitiek in deze streken.

Als een vast gegeven kan eveneens aanvaard worden de ontwikkeling van de Frankische penning zelf, die van een aanvankelijk gewicht van ca. 1,25 g onder Karel de Grote ^{ca. 796} gebracht werd op 1,75 g ⁵, mogelijk eveneens in verband met de enorme zilverproduktie van deze tijd, die tot waardedaling van het witte metaal leidde. De munt te Duurstede maakt deze wijzigingen getrouw mede, zodat de intrinsieke waarde van de daar geslagen stukken in niets van de algemene rijksmunt afwijkt.

De centralisatie, die Pippijn en Karel de Grote nastreefden, komt ook in het muntwezen tot uiting, waarover meermalen algemene bepalingen in de capitularia worden aangetroffen. Aan de veelvormigheid van de Merovingische munten werd reeds goeddeels door Pippijn en definitief door Karel de Grote een einde gemaakt.

Onder de eerste draagt de zilveren penning de koningsnaam op de voorzijde en meestal een plaatsnaam of vergelijkbaar opschrift op de keerzijde. Deze typen worden door Karel aanvankelijk min of meer gehandhaafd, maar de invoering van de nieuwe, zwaardere penning, die waarschijnlijk in 790 gedateerd moet worden, brengt tevens een nieuw, thans geheel uniform munttype voor het gehele rijk: op de voorzijde het monogram van 's konings naam, op de keerzijde een kruis, dat hier zeker als een Christelijk symbool beschouwd mag worden. Na de keizerkroning in 800 laat de keizer naar het voorbeeld van zijn Romeinse voorgangers zijn gelauwerd borstbeeld op de munten aanbrengen, vergezeld van verschillende voorstellingen op de keerzijde ⁶. Een van deze keerzijden vertoont voor het eerst de later zo veelvuldig voorkomende afbeelding van een kerkgebouw met het opschrift XPSTIANA RELIGIO, die wel op te vatten is als een verwijzing naar Karels keizerlijke positie als hoofd van de Christelijke kerk. Tegelijk wordt een poging gedaan het aantal ateliers te beperken, waarvan het resultaat echter niet duidelijk blijkt ⁷.

Onder Karels zoon en opvolger, Lodewijk de Vrome, worden aanvankelijk dezelfde typen met borstbeeld gehandhaafd, weldra komt echter, vermoedelijk in samenhang met een hervorming van 821, waarvan de

strekking verder onbekend is, een nieuw eenvoudiger type op: aan de voorzijde een kruis, waaromheen 's keizers naam, aan de keerzijde niet anders dan de plaats van vervaardiging. Van de pogingen van zijn voorganger tot beperking van het aantal ateliers is reeds bij deze emissie niets meer te bemerken: bekend zijn een 50-tal over alle delen van het Rijk verspreide munthuizen, waar dit type wordt geslagen. Onder dezelfde regering komt een vereenvoudigd Christiana religio-type op met een kruis in plaats van een gelauwerd borstbeeld op de voorzijde. Dit type is in overstelpend aantal geslagen, zeker op tal van plaatsen in alle delen van het Rijk, die echter nooit op de munten vermeld worden.

De latere voortzettingen van dit type doen vermoeden, dat het vooral in Lotharingen en Italië een rol heeft gespeeld.

Zoals bekend wordt na Lodewijks dood in 840 het rijk verdeeld tussen zijn zoons keizer Lotharius I (medekeizer sedert 817), Karel de Kale (840—877) van West-Francië en Lodewijk de Duitser (840—876) van Oost-Francië. Het middenrijk van Lotharius, waarin Duurstede lag, wordt na diens dood in 855 opnieuw verdeeld tussen zijn zoons: Lodewijk II ontvangt Italië met de keizerstitel, koning Lotharius II het Noorden en koning Karel Bourgondië. Na de dood van Lotharius II in 869 bezet zijn oom Karel de Kale diens rijk, maar wordt door Lodewijk de Duitser tot een verdeling gedwongen, waarbij de Maas de grens wordt tussen beider gebied, zodat Duurstede aan Lodewijk toevalt. De verdere verdelingen zijn voor de muntslag aldaar van geen betekenis meer.

Na 840 overheerst zowel op de in Lotharingen geslagen munten als op die uit het noordelijk deel van West-Francië het type met het kerkgebouw, waaromheen hetzij Christiana religio, zoals op onder Lodewijk geslagen munten, hetzij, wat voordien niet voorkwam, de naam van de muntplaats, terwijl in Oost-Francië vrijwel niet gemunt schijnt te zijn. Ook de muntslag in Lotharingen is, vooral onder Lotharius II, blijkbaar weinig omvangrijk geweest. In de loop van de regering van Karel de Kale treedt in West-Francië, en later ook in de door hem veroverde delen van Lotharingen, een nieuw type op, waarvan het monogram van Karolus het hoofdmotief vormt. De datum van invoering wordt veelal op 864 gesteld, maar hierover bestaat geen overeenstemming⁸. Voor ons onderwerp is dit type van weinig betekenis, daar deze munten, hoewel in Frankrijk zelf zeer verbreid, in de Noord-Nederlandse vondsten praktisch niet voorkomen. Wel zij terloops opgemerkt, dat deze vondsten een bevestiging geven van

de juistheid van de toeschrijving van de munten met kerkgebouw en naam van koning Karel aan Karel de Kale, en niet zoals vroeger wel werd aangenomen aan Karel de Grote⁹, daar de exemplaren hiervan steeds tot de best geconserveerde stukken uit de vondsten behoren.

Van belang is tenslotte, dat reeds in de loop van de 9e eeuw de straffe organisatie van het Frankische muntwezen verslapt is. Er moet ernstig rekening worden gehouden met de mogelijkheid van aanmuntingen door plaatselijke machthebbers zonder inmenging van het koninklijk gezag. In het bijzonder is het duidelijk, dat een deel der Lodewijk/Christiana religio-penningen eerst na 's keizers dood in omloop gebracht is door niet-officiële werkplaatsen, waar men het goed ingevoerde type zonder principiële wijzigingen handhaafde.

Tegen deze achtergrond van een desintegrerend Frankisch muntwezen enerzijds en zich handhavende zelfstandige Friese muntslag anderzijds, dient de op de grens van beide gebieden gelegen en bovendien in de loop van de 9e eeuw aan steeds heftiger Viking-aanvallen blootstaande munt te Duurstede beschouwd te worden.

Munten met de plaatsnaam Dorestatus

Verreweg de meeste exemplaren van de hier te behandelen muntsoorten zijn bekend geworden door de talrijke vondsten, die in ons land zijn gedaan, zowel de losse vondsten opgeraapt te Wijk-bij-Duurstede en Domburg, als vooral de schatvondsten uit de drie noordelijke provinciën van ons land. Deze laatste zijn indertijd door Boeles op voorbeeldige wijze bijeengebracht: slechts weinig is aan deze samenvatting toe te voegen. Sedert 1916 is slechts één grote vondst, die van Ide 1955 te voorschijn gekomen. Bovendien zijn op verschillende plaatsen nog een aantal exemplaren uit de reeds gesignaleerde vondsten van Wagenborgen, Emmen, Roswinkel, Rijs en uit een niet te lokaliseren Friese schat beschikbaar gekomen. Een overzicht van het thans bekende materiaal is in tabel I samengevat.

De datering van deze schatten kan uitsluitend berusten op de samenstelling van de depots zelf, de vondstomstandigheden bieden daarvoor geen enkel aanknopingspunt. Uit de tijd van Karel de Grote dateert één vondst (Jelsumi = Boeles I), die uitsluitend voor 790 geslagen stukken bevat.

In de regeringstijd van Lodewijk de Vrome is eveneens één schat verborgen (Boeles II). De vondst Achlum (Boeles III) die overwegend uit munten van Lodewijk de Vrome bestaat, maar daarnaast enkele stukken

van Karel de Grote en van Karel de Kale bevat heeft, moet in de eerste jaren na Lodewijks dood aan de bodem toevertrouwd zijn. In de tijd daarop volgt een gehele reeks schatten, die munten van Lodewijk en van zijn opvolgers Lotharius en Karel de Kale bevatten, doch geen latere stukken. Deze moeten alle in het derde kwart van de 9e eeuw worden gedateerd; verderop wordt nog teruggekomen op een mogelijke verdere differentiatie van deze omvangrijke groep. Aan het einde van de reeks staan enkele schatten, die in hoofdzaak dezelfde munten bevatten, maar daarbij een klein aantal munten van latere vorsten, koning Lodewijk II van West-Francië of keizer Karel de Dikke, en dus niet eerder dan het laatste kwart van de 9e eeuw in de grond gekomen kunnen zijn: Roswinkel, Assen en Aalsum (Boeles VIII, XIV en XVI). Deze chronologie is van bijzonder belang voor het dateren van de in de vondsten voorkomende stukken, waarbij echter wel in het oog gehouden moet worden, dat de schatten niet gelijkmatig over de 9e eeuw verdeeld zijn, maar een opvallend hoogtepunt vertonen in het derde kwart van de eeuw, waarvan de oorzaken niet in de sector van de muntslag behoeven te liggen, maar dat door niet-monetaire factoren bepaald kan zijn.

Bekend zijn de volgende typen van zilveren munten uit de Karolingische tijd, die Duurstede als plaats van vervaardiging vermelden of aanduiden (zie pl. II):

1. Koning Pippijn (752—768), zilveren penning.

Vz. (teken) \square PIPPI, waarboven een kruis en waaronder een strijdbijl.

Kz. de letters R.F. (Rex Francorum).

Gariel 1,7—15; Prou 980.

Er is weinig twijfel, dat dit type, dat in vrij grote hoeveelheden te Wijk-bij-Duurstede en te Domburg gevonden is, te Duurstede is geslagen: de strijdbijl moet zeer waarschijnlijk beschouwd worden als een muntteken van die plaats¹⁰. In de Friese schatvondsten komt dit type evenmin als andere munten van Pippijn voor.

2. Karel de Grote (768—814), zilveren penning 1e type.

Vz. CAROLUS in twee regels.

Kz. DORSTAD of DORSTAT in twee regels, waaronder een strijdbijl als op type 1.

Gariel 6,44—7,51; Prou 56—58.

Ook van dit type zijn verschillende exemplaren te Wijk-bij-Duurstede en Domburg gevonden. Verder zijn ze met andere stukken uit het begin der regering van Karel de Grote in Friesland gevonden (Jelsum = Boeles I).

3. Karel de Grote (768—814), zilveren penning 2e type¹¹.

Vz. kruis met punten in de hoeken; + CARLUS REX FR.

Kz. monogram Karolus; + DORESTADO.

Gariel 12,192—13,196; Prou 62.

Ook dit type komt veel onder de losse vondsten van Wijk-bij-Duurstede en Domburg voor; het werd echter in de Friese muntschatten nog niet aangetroffen.

4. Karel de Grote als keizer (800—814), zilveren penning 3e type.

Vz. gelauwerd borstbeeld n.r.; KAROLVS IMP AVG.

Kz. schip; + DORESTADO.

Gariel 6,43; Prou — (Kab. Brussel).

Het enige bekende exemplaar van deze munt is gevonden te Wijk-bij-Duurstede.

5. Lodewijk de Vrome (814—840); zilveren penning 1e type.

Vz. gelauwerd borstbeeld n.r.; HLVDVVICVS IMP AUG.

Kz. schip; DORESTATVS.

Gariel 16,59—61; Prou 63—64.

Wederom zijn verschillende exemplaren te Wijk-bij-Duurstede en Domburg aangetroffen. Van de Friese vondsten bevatte die van Achlum 1 exemplaar op 498 stuks (Boeles III).

6. Lodewijk de Vrome (814—840), zilveren penning 2e type.

Vz. kruis, in de hoeken meestal 4 punten; + HLVDVVICVS IMP.

Kz. in 3 regels DORESTATVS, soms vergezeld van een kruis of ander teken.

Gariel 16,52—58; Prou 65—68.

Dit type toont de beneden te bespreken karakteristieke techniek van alle latere munten van Duurstede: regelmatige stempelstand en met poincoenen gevormde letters. Ook hiervan zijn er te Wijk-bij-Duurstede en Domburg gevonden. Verder kwamen twee exemplaren voor in de vondsten „Friesland 1853” en Achlum (Boeles II en III).

7. Lodewijk de Vrome (814—840), zilveren penning 3e type.

Vz. kruis, in de hoeken vier stippen; + HLVDVVICVS IMP.

Kz. kerkgebouw; + DORESTATVS MON.

Gariel —; Prou —.

Dit type, waarvan slechts één exemplaar uit de vondst Ide 1955 bekend is, vertoont dezelfde technische kenmerken en dezelfde stijl als het volgende type 8.

8. Lotharius I (817—840—855), zilveren penning 1e type.

Vz. kruis; + HLOTIARIVS IMPERA (steeds in verbasterde vorm).

Kz. in drie regels DORESTATVS.

Gariel 59, 15—16; Prou 69—73.

De naam van de keizer neemt meestal de vorm HLOTIA(R)IVS IIEIA (IEIA, EIA, IIA, III) aan, nooit echter de voor type 9 kenmerkende vormen.

De technische kenmerken zijn dezelfde als die van type 6; bijzondere tekens ontbreken echter geheel.

Behalve te Wijk-bij-Duurstede en Domburg is dit type in sommige van de Friese vondsten aangetroffen:

Rijs	Boeles VII	1 exemplaar op 112
Aalsum	Boeles VIII	5 exemplaren op 33 of meer
Wagenborgen	Boeles XXI	1 exemplaar op 197
Roswinkel	Boeles XIV	16 exemplaren op 145
Assen	Boeles XVI	2 exemplaren op 17

9. Lotharius I (817—840—855), zilveren penning 2e type.

Vz. kruis, in de hoeken vier stippen; + LOTARIVS IMPERAT (bijna steeds verbasterd).

Kz. kerkgebouw; DORESTATVS MON.

Gariel 59, 17; Prou 74—78.

De naam van de keizer — steeds zonder H — heeft bijna altijd de vorm IOTAMVS (minder vaak IOTAIMIS). IPNEIRA(T) (IPEIRAT, IPNERAT) enz.: slechts 10 van de 311 onderzochte exemplaren vertonen IOTARIVS of IOTAPIVS, en één exemplaar de vorm LOTARIVS.

De stempelstand is wederom regelmatig, op zeer enkele exemplaren na die meest de laatstgenoemde afwijkende spellingen hebben. De letters zijn evenals die van de typen 6—8 met poinçoenen gevormd. Dit type komt, behalve te Wijk-bij-Duurstede en Domburg in bijna alle Friese vondsten voor in aantallen, die variëren van 22 % tot 72 % van het totaal (zie tabel II).

Deze reeks ziet er eenvoudig uit, maar stelt in werkelijkheid een reeks problemen, en wel van tweeërlei aard. In de eerste plaats dient de onderlinge volgorde van de verschillende typen op naam van dezelfde vorst geslagen vastgesteld te worden: er zijn drie typen op naam van Karel de Grote, drie op naam van Lodewijk de Vrome en twee op die van Lotharius I, waarvan geenszins vaststaat, dat zij in de boven gebezigde volgorde op elkaar gevolgd zijn. In samenhang hiermede dient de absolute datering van ieder type gezocht te worden. Hierbij doet zich bovendien de

complicatie voor, dat rekening gehouden moet worden met de mogelijkheid, dat de naam van een keizer ook na diens dood op de munten gehandhaafd werd, omdat dikwijls geconstateerd wordt, dat een ingeburgerd munttype ongaarne veranderd wordt. In het bijzonder is deze mogelijkheid voor het type 9 van Lotharius reeds geopperd¹².

Vervolgens moet de vraag onder ogen gezien worden of alle bovengenoemde munten, die de naam Dorestatus dragen, inderdaad als produkten van de Frankische rijksmunt, daar gevestigd, beschouwd mogen worden. Het is wederom hetzelfde laatste type van Lotharius, waarvan dit reeds met goede gronden betwijfeld is.

Andersom bestaat de mogelijkheid, dat te Duurstede munten zonder vermelding van plaatsnaam vervaardigd zijn, wat in de 9e eeuw in het Frankische rijk op grote schaal gebeurd is; gedacht wordt vooral aan de reeds genoemde zeer omvangrijke groep der

Christiana religio-penningen¹³.

Vz. kruis, in de hoeken meestal vier stippen; XPSTIANA RELIGIO.

Kz. kerkgebouw, omschrift naam van een keizer of koning.

Deze munten komen voor met namen van keizer Lodewijk (de Vrome of II), keizer Lotharius (I), koning Lotharius (II), koning Karel (de Kale), keizer Karel (de Dikke) en enige Italiaanse keizers.

Al deze typen komen in Friese vondsten veelvuldig voor; verschillende muntschatten bestaan er zelfs uitsluitend uit. Er is dus alle aanleiding de mogelijkheid te overwegen, dat deze Christiana religio-penningen voor een deel ook te Duurstede geslagen zijn.

Ook voor enkele andere zilveren munten zonder plaatsnaam zou Duurstede in aanmerking komen.

Ten slotte is de veronderstelling geopperd, dat de vrij zeldzame goudstukken van keizer Lodewijk de Vrome, met diens borstbeeld op de voorzijde en een kruis met onderschrift MVNVS DIVINVM op de keerzijde te Duurstede geslagen zouden zijn. (zie blz. 31).

Type 1. Het enige bekende type van koning Pippijn levert, wanneer de localisering in Duurstede op grond van de afgebeelde strijdbijl wordt aanvaard, geen verdere moeilijkheden op.

Type 2. De periode van Karel de Grote levert voor Duurstede evenmin grote moeilijkheden op. Er is geen twijfel aan, dat het type met keizersnaam in twee regels, dat in talrijke ateliers geslagen werd, het oudste van Karels regering is. Het sluit trouwens, wat uitvoering en gewicht betreft, nauw aan bij de munten van Pippijn.

Type 3. Het werd vóór 800 in het gehele rijk vervangen door de zwaardere penningen met monogram (type 3). Tegenwoordig wordt de overgang van type 2 naar 3, waarvan in verschillende teksten melding gemaakt wordt, gesteld op 790¹⁴. De oude strijdvrage of de stukken met het monogram aan Karel de Grote of aan zijn kleinzoon Karel de Kale toegeschreven moeten worden, speelt voor Duurstede geen rol, daar de laatste deze plaats niet of nauwelijks in bezit gehad heeft.

Type 4, waarop Karels borstbeeld en zijn in 800 verworven keizerstitel voorkomt, is zeker na dat jaar geslagen. Het is echter niet zeer waarschijnlijk, dat de aanmunting van het veel voorkomende type 3 met de koningstitel in 800 ook werkelijk gestaakt is¹⁵. Dit zou, aangezien type 4 uitermate zeldzaam is, betekenen, dat de muntslag in Duurstede van 800 tot 814 praktisch heeft stilgelegen, wat gezien de zeer omvangrijke aanmuntingen vóór 800 en na 814 moeilijk aan te nemen is. Trouwens in het gehele rijk zijn penningen met de keizerstitel zeldzaam. De door Karel blijkens voorschriften van 805 en 808 nagestreefde centralisatie van de muntslag „in palatio nostro” is hiervoor geen afdoende verklaring: de munten uit dit alleen overgebleven munthuis, waarvoor die met gelauwerd borstbeeld en het opschrift *Christiana religio* in aanmerking komen¹⁶, zouden dan juist zeer algemeen moeten zijn, wat bepaald niet het geval is. De meest aannemelijke hypothese is, dat type 3 met de koningstitel ook na 800 nog enige tijd is aangemunt en dat eerst tegen het einde van de regering het type 4 korte tijd geslagen is.

Type 5. Het vindt nl. een onmiddellijke voorzetting in type 5 op naam van Lodewijk de Vrome, dat in veel ruimer mate geslagen is. Dit moet behalve wegens de aansluiting bij de laatste munten van Karel de Grote ook om het voorkomen in de vondsten vroeg in de regering van Lodewijk geplaatst worden.

In alle Friese vondsten is nl. slechts één exemplaar aangetroffen en wel in de vondst Achlum (Boeles III), de enige die ook een munt van Karel de Grote bevatte en mede daarom als vroegste van de gehele reeks beschouwd mag worden.

Dit type met borstbeeld en schip, dat dus in het einde van de regering van Karel de Grote en in het begin van die van Lodewijk de Vrome geslagen is, is niet een algemeen voor het gehele rijk geldend type, doch eigen aan de grote havenplaatsen in het noorden van het Rijk: Duurstede en Quentovic¹⁷. Het vindt een parallel in een type met borstbeeld en stadspoort, dat in enkele andere belangrijke steden, wel gelijktijdig, is

geslagen. Een aanwijzing te meer, dat Duurstede in deze tijd tot de belangrijkste muntplaatsen van het Rijk behoorde.

Type 6. Veel omvangrijker is de aanmunting geweest van het tweede type van Lodewijk de Vrome, met de plaatsnaam Dorestad in 3 regels op de keerzijde. Dit is, evenals de munten met monogram van Karel de Grote, weer een type dat in alle delen van het rijk in tientallen ateliers geslagen is. In Franse vondsten¹⁸ verborgen tijdens de regering van Lodewijk vormen de munten van Duurstede een der meest omvangrijke groepen. Daar bovendien op de bekend geworden exemplaren een reeks tekens voorkomt, die wel op achtereenvolgende emissies schijnen te wijzen, moet dit type in grote hoeveelheden en gedurende een reeks van jaren geslagen zijn.

Een nadere datering geeft weer het voorkomen in de Friese vondsten: merkwaardigerwijze is dit type tot nu toe alleen aangetroffen in de vondst Friesland 1853, verborgen vóór 840 en de op ca. 845 te dateren vondst Achlum, die zoals boven bleek, ook munten van Karel de Grote bevatte, en niet in de veel talrijker schatten, die na het midden van de 9e eeuw verborgen werden. Dit betekent, dat type 6 toen niet meer in enigszins belangrijke hoeveelheid beschikbaar was, waaruit volgt, dat de vervaardiging in ieder geval niet na de dood van keizer Lodewijk in 840 is voortgezet, wellicht zelfs in dat jaar reeds enige tijd beëindigd was.

Deze conclusie is van bijzonder belang, omdat dit tevens betekent de datering van de invoering van voren aangeduide technische vernieuwingen in het muntbedrijf te Dorestad.

Nauwkeurige beschouwing toont nl.:

1e. dat op alle bekende exemplaren de letters niet meer, zoals op de oudere stukken geheel met een burijn in de stempel gegraveerd werden, maar gedeeltelijk met behulp van kleine driehoekige en halve maan-vormige stempeltjes (poinçonnen) werden ingeslagen¹⁹. Zo bestaat bijv. de R in DORESTATVS steeds uit een lange gegraveerde schacht voor het linkerbeen, een ingeslagen boogje voor de ronding en een ingeslagen driehoekje voor het rechterbeen; de laatste twee zijn veelvuldig niet geheel op de goede plaats ingeslagen, maar te veel naar rechts, zodat ze los van de schacht komen te staan. Deze werkwijze betekende natuurlijk een belangrijke arbeidsbesparing bij het moeizame werk van het snijden der stempels, geheel in overeenstemming met de hoge eisen die de omvangrijke aanmuntingen in de tijd van Lodewijk de Vrome aan het personeel van de munt gesteld hebben.

Deze mechanisering van de stempelvevaardiging is niet als een speciale eigenaardigheid van de munt te Duurstede te beschouwen, maar vond in de loop van de 9e eeuw algemeen toepassing. Ook elders is het procédé op munten van Lodewijk met het plaatsnaam-type veelvuldig te zien, zonder dat voorlopig vast te stellen is waar dit voor het eerst geschiedde. Belangrijk is hier slechts dat deze vernieuwing in de Duurstedse munt reeds in het begin van Lodewijks regering heeft plaats gevonden en het dientengevolge uitermate onwaarschijnlijk is, dat nadien in hetzelfde bedrijf nog geheel gegraveerde stempels vervaardigd zouden zijn, temeer waar deze nieuwe methode elders nog eeuwen gehandhaafd werd;

2e. dat op alle exemplaren de stand van voor- en keerzijde van de munt niet meer, zoals vroeger, willekeurig is, maar regelmatig; de beide stempels zijn steeds 0° , 90° , 180° of 270° ten opzichte van elkaar gedraaid (de tegenwoordige Nederlandse munten hebben steeds een stand van 180° , d.w.z. het bovenste punt van de keerzijde ligt achter het onderste punt van de voorzijde; om de keerzijde goed voor zich te krijgen moet de munt om zijn horizontale as gedraaid worden). R. H. M. Dolley, die hetzelfde verschijnsel bij Angelsaksische munten ontdekte, heeft de verklaring hiervoor gevonden²⁰. De stempels waren van vierkante kragen en randen voorzien, die in elkaar grepen, nadat het blanke muntplaatje ertussen was gelegd; deze kragen kunnen op vier verschillende manieren in elkaar passen, zodat vier stempelstanden ieder even vaak kunnen voorkomen, maar tussenstanden zijn uitgesloten. Bij een grotere serie als die van type 9 is inderdaad vast te stellen, dat de vier standen ongeveer even vaak voorkomen: een onderzoek van 300 exemplaren leverde op:

draaiing 0°	78 exemplaren
draaiing 90° (naar rechts)	83 exemplaren
draaiing 180°	77 exemplaren
draaiing 270°	62 exemplaren

Ook deze mechanisering betekende een arbeidsbesparing, de aan elkaar verbonden stempels verzekerden automatisch, dat het muntplaatje midden onder de stempels kwam te liggen en sloten misslagen van slechts gedeeltelijk door de stempels geraakte stukken uit.

In tegenstelling met de eerstgenoemde mechanisering is deze tweede echter in het geheel niet algemeen ingevoerd. De typisch regelmatige stempelstand is wel op sommige groepen van Christiana religio-stukken te constateren, maar niet op de meeste van andere plaatsnamen voorziene munten van Lodewijk of zijn opvolgers. Daar ook dit procédé, waar het

eenmaal ingevoerd was, niet zo gemakkelijk meer verlaten zal zijn, kan verondersteld worden, dat reeksen met onregelmatige stempelstand in latere jaren niet in Duurstede geslagen kunnen zijn, en omgekeerd, dat er voor reeksen met regelmatige stempelstand een vermoeden bestaat, dat zij te Duurstede of onder invloed daarvan vervaardigd zijn.

Type 7. Het slechts in één exemplaar bekende type 7 is voorlopig moeilijk te beoordelen. Het sluit in techniek en uitvoering volledig aan bij het veel algemener type 9 van Lotharius, waarvan het onmogelijk gescheiden kan worden.

Type 8 op naam van Lotharius, sluit nauw aan bij type 6 van Lodewijk de Vrome en vertoont de plaatsnaam Dorestatus in 3 regels. Ook hier zijn de regelmatige stempelstand en de poinçoenering van de letters vaak kenmerken. Op grond van typologische beschouwing zou het voor de hand liggen dit type bij het vorige te laten aansluiten en dus in het begin van de regering van Lotharius, onmiddellijk na de dood van Lodewijk de Vrome in 840 te plaatsen. Er zijn echter verschillende factoren, die tot voorzichtigheid manen.

Met de mogelijkheid, dat deze munten nog tijdens het leven van Lodewijk, toen Lotharius sedert 817 medekeizer was, geslagen zullen zijn, zoals Decoster op grond van de onjuiste veronderstelling, dat alle muntslag in Duurstede in 837 beëindigd zou zijn, heeft gedacht, behoeft nauwelijks rekening gehouden te worden²¹. Ongetwijfeld is in de periode 817—840 wel op naam van Lotharius gemunt: de zeldzame stukken met het borstbeeld van Lotharius Aug(ustus), die in ons land alleen zijn voorgekomen in de zeker nog tijdens Lodewijks leven verborgen schat „Friesland 1853”, behoren wel tot die periode. De onderhavige stukken zijn echter veel jonger, zij komen noch in deze vondst, noch in andere voor 840 in ons land of elders verborgen schatten voor, integendeel juist speciaal in de jongste vondsten van ons land, die van Assen 1818 (met munten van koning Lodewijk II van West-Francië) en Roswinkel 1870 (met munten van keizer Karel de Dikke). Deze gegevens uit de vondsten wijzen, in tegenstelling tot het typologische argument, eerder op een laat ontstaan, mogelijk zelfs na de dood van Lotharius I in 855. Bovendien komen zij vrijwel niet voor tezamen met elders tijdens Lotharius' leven geslagen stukken.

De gehele emissie blijkt volkomen homogeen te zijn. Er zijn geen naar wijze van uitvoering verschillende groepen te onderscheiden; ook ontbreken emissietekens als op de overeenkomstige stukken van Lodewijk geheel.

Verder blijken op het betrekkelijk kleine aantal (ruim 20 onderzocht) in ons land gevonden exemplaren drie stellen van twee met dezelfde stempels geslagen munten voor te komen. Dit wijst erop, dat de tijd van verberging (het gaat nl. om de vondst Roswinkel 1870, die niet voor 885 in de grond gekomen kan zijn) niet te ver van de tijd van vervaardiging af kan liggen. Een bevestiging van de voren reeds geopperde late datering.

Type en omschriften wijzen tenslotte in dezelfde richting. Op naam van Lotharius zijn in zijn gehele rijk drie typen gemunt. De zeldzame reeds genoemde stukken met borstbeeld stammen waarschijnlijk in hoofdzaak uit de tijd van zijn medekeizerschap. Tijdens zijn zelfstandig bewind zijn in Italië alleen penningen met plaatsnaam op de keerzijde, in Lotharingen op enkele uitzonderingen na stukken van het type met kerkgebouw geslagen²². De Friese vondsten, waarin zijn munten steeds tezamen met die van zijn jongere broer Karel de Kale, die niet voor 840 gemunt heeft, voorkomen, laten geen twijfel over de datering. De uitzonderingen betreffen de hier behandelde munten van Dorestad en een zeldzaam stuk van Keulen²³ met zeer verbasterde omschriften.

Op de Lotharingse munten komen de volgende spellingen van 's keizers naam voor:

a. HLOTHARIVS	Verdun en Chr. religio;
b. LOTHARIVS	Palatium (= Aken?), Keulen en Chr. religio;
c. HLOTARIVS	Trier;
d. LOTARIVS	Maastricht en Hoei;
e. HLVTHA(V)RIVS	Metz en Chr. religio
f. LVTHA(V)RIVS	Chr. religio.

Deformaties van deze spellingen zijn zeldzaam (bijv. LOHARIVS naast b; LOTIARIVS naast d; LVTNVRIVS naast f). Op de bekende Dorestatus-exemplaren komt daarentegen een der bovenstaande aanvaardbare vormen van de naam niet voor: het dichtst erbij komt nog de vorm HLOTIARIVS, meestal gaan de spelfouten veel verder en luidt de naam HIOTIARIVS op zijn best. Wederom een reden om eraan te twijfelen, of deze stukken wel contemporain zijn met Lotharius' regering.

Type 9 van Lotharius, waarmee type 7 van Lodewijk onverbrekkelijk verbonden is, stelt overeenkomstige problemen. Ook deze stukken vertonen de vroeger vastgestelde technische kenmerken: letters vervaardigd met poinçoenen en regelmatige stempelstand. Het laatste is hier zeer gemakkelijk te constateren, omdat het op de voorzijde voorkomende kruis

steeds zichtbaar is op de keerzijde, waar één der benen de treden voor de kerk precies middendoor deelt. Er zijn echter ook belangrijke verschillen. De muntplaatjes zijn groter en dunner dan die van de vorige groepen (ook groter dan die van de meeste Christiana religio-stukken en die van de elders geslagen munten van Lotharius en Karel de Kale). Het reliëf is slapper en minder nauwkeurig; dikwijls maakt het de indruk, dat de munten met door veelvuldig gebruik uitgesleten stempels zijn vervaardigd, een gedachte die bij andere, meestal zeer scherp geslagen Karolingische munten zelden opkomt.

Merkwaardig is weer de op de stukken voorkomende spelling. De stadsnaam wordt zonder uitzondering juist gespeld: DORESTATVS MON (hoogstens met een omgekeerde N of met V voor A), maar is taalkundig merkwaardig, daar de toevoeging MON (voor MONETA) achter de plaatsnaam onder Lotharius voor het eerst hier (en te Hoei)²⁴ voorkomt, maar pas op de latere munten van Karel de Kale algemener wordt. Daarentegen komt nooit een juiste vorm van de keizersnaam voor. De grondvorm is hier IOTARIVS (4 exemplaren), dat via IOTAPIVS (4 exemplaren) bijna steeds geworden is tot IOTAMVS of soms IOTAIMIS (5%). Nog merkwaardiger is dat juist de zeldzame exemplaren met relatief juiste spelling niet de overigens regelmatig optredende vaste stempelstand vertonen (3 exemplaren met IOTARIVS, één exemplaar met IOTAPIVS en één exemplaar met IOTAMVS zijn onregelmatig) en deze exemplaren komen juist in de op andere gronden vroeg in de reeks der Friese vondsten te plaatsen schatten voor.

Daar de gebruikelijke verbasterde spelling slechts uit de juiste ontstaan kan zijn, moeten deze exemplaren met betere, doch te Duurstede ongebruikelijke spelling in ieder geval aan het begin van de reeks geplaatst worden.

Dit alles maakt het onmogelijk het onderhavige type zonder overgang te laten aansluiten bij het reeds behandelde type 8 van Lotharius of bij het overeenkomstige type 6 van Lodewijk. Van beide wordt het duidelijk gescheiden door technische afwijkingen, die steeds optreden (grotere plaatjes en geringere geacheveerdheid) of voorbijgaand aan het begin zich voordoen (onregelmatige stempelstand). Ter verklaring kan aan twee mogelijkheden gedacht worden. Een breuk in de historische ontwikkeling van het muntbedrijf kan wederopbouw met daaraan verbonden afwijkingen van de traditie noodzakelijk gemaakt hebben of wel één of beide reeksen zijn, ondanks de vermelding van de plaatsnaam Dorestatus, niet uit de officiële rijksmunt afkomstig.

Voor hierop nader ingegaan kan worden, dient de chronologie van type 9 nader onderzocht te worden op grond van de Friese vondsten, die immers in hoofdzaak bestaan uit deze munten van Lotharius en uit Christiana religio-penningen op naam van Lodewijk de Vrome. De oudste dezer vondsten bevatten geen munten van Lotharius: Friesland 1853 en Achlum, waarvan de eerste voor 840, de tweede kort na dat jaar verborgen moet zijn blijkens de aanwezigheid van enkele stukken van Karel de Kale. Hieruit mag met stelligheid worden afgeleid, dat de aanmunting van het type 9 niet vóór of onmiddellijk na de dood van Lodewijk begonnen is: anders zouden de stukken van het nabije Duurstede zeker eerder dan de munten uit West-Francië beschikbaar zijn geweest. Aan het einde van de reeks staat de vondst van Roswinkel, die na 877 geslagen stukken bevat en verder overwegend de beide Duurstedse typen van Lotharius (70 % type 9 en 10 % type 8) en betrekkelijk weinig Christiana religio-stukken (6 %). De onvolledig bekende vondst Aalsum vertoonde vermoedelijk hetzelfde beeld. Alle overige vondsten bevatten een geringer percentage van type 9 (van 3 tot 55 %) en een hoger van het Christiana religio-type (van 90 tot 35 %) steeds vergezeld van enkele andere stukken van Lotharius I en van Karel de Kale.

Op grond van de voorkomende muntsoorten is een nadere indeling niet te geven, daar munten van Lotharius II te zeldzaam zijn om aan hun afwezigheid in de meeste schatten een chronologische betekenis toe te kennen. Als werkhypothese lijkt het bruikbaar aan te nemen, dat de depots ouder zijn naarmate het aandeel van Christiana religio-stukken, waarvan de aanmunting zeker voor 840 een aanvang genomen heeft, groter is (zie tabel II).

Samenvattend kan hieruit worden afgeleid, dat het type 9 op zijn vroegst 845 à 850 in circulatie gekomen is en in de volgende 30 jaar steeds meer de omloop is gaan beheersen, dus, omdat het beschikbare aantal Christiana religio-penningen in de loop van de periode wel toegenomen, maar niet belangrijk afgenomen kan zijn, bij voortduring in vrij massale hoeveelheden of zeer dicht bij de plaatsen van verberging geslagen moet zijn. Van belang is tenslotte op te merken, dat type 9 op zeer grote schaal in ons land gecirculeerd heeft en ook in noordelijker streken een belangrijk aandeel in de omloop van Karolingische munten gehad schijnt te hebben, maar in zuidelijke gebieden veel minder voorkomt: in Franse vondsten²⁵ zijn slechts enkele exemplaren gesignaleerd; twee Belgische vondsten²⁶ (Zelzate en Muizen), die overigens een sterke gelijkenis met onze vondsten vertoonden, bevatten geen enkel exemplaar.

Christiana religio-penningen.

Ten slotte moet de vraag onder ogen gezien worden of wellicht te Duurstede munten zonder vermelding van de plaatsnaam geslagen zijn. Voor twee groepen is tot nu toe deze hypothese naar voren gebracht. Hävernick heeft de stelling verdedigd²⁷, dat als muntplaats van de gouden solidi van Lodewijk de Vrome in de eerste plaats Duurstede in aanmerking komt, en wel op twee gronden. Hij wees twee goudstukken van Karel de Grote aan, waarop de naam Dorestatus voorkomt, waarvan echter inmiddels de echtheid, althans het karakter van regelmatige munt bestreden is. Verder betoogde hij, dat als débouché voor deze in de Karolingische muntslag geheel op zichzelf staande goudstukken slechts Duurstede aan de rand van het nog lang een goudcirculatie handhavende Friesland in aanmerking komt. Dit laatste argument is ongetwijfeld waardevol, maar bewijst slechts, dat de stukken via deze plaats in omloop gebracht zijn en sluit niet uit, dat de eigenlijke vervaardiging elders heeft plaats gehad, bijv. zoals Grierson aanneemt om representatieve redenen in de koningsstad Aken. In ieder geval wordt de hypothese niet door een formele gelijkenis met zeker te Duurstede geslagen stukken ondersteund. Voor het onderhavige probleem is deze kwestie echter van minder belang.

Veel sterker gronden zijn aan te voeren voor de veronderstelling, dat een deel der Christiana religio-penningen aldaar geslagen moet zijn.

Voor munten van dit type op naam van Karel de Kale en Lotharius I en II kan dit uitgesloten geacht worden. De eerste heeft Duurstede nooit bezeten; de Christiana religio-penningen van de beide anderen vertonen noch de technische kenmerken, noch de stijl van de bekende stukken van Duurstede. Bovendien kunnen de hier te lande gevonden exemplaren op grond van uiterlijke overeenkomsten met enige waarschijnlijkheid aan andere ateliers worden toegeschreven: die van Lotharius I aan Metz, Verdun, Maastricht en een later in het bezit van Karel de Kale gekomen West-Lotharings atelier, die van Lotharius II aan Verdun. Wel echter zijn onder de zeer talrijke Christiana religio-stukken van Lodewijk de Vrome enkele groepen aan te wijzen, die aan de voor Duurstede te stellen eisen voldoen: vaste stempelstand, gepoinçoeneerde letters, analogie in type met zeker daar geslagen reeksen, benevens een meer dan gewone frequentie in de Nederlandse vondsten.

Twee groepen komen op grond hiervan in aanmerking, voorlopig aan te duiden als P en Q.

Christiana religio-P wordt gekenmerkt door een karakteristieke S in de vorm van een omgekeerde Z, die op andere stukken nooit voorkomt. Deze groep is de grootste homogene reeks die in de Nederlandse vondsten voorkomt (ruim 80 exemplaren op 528 onderzochte stukken) en is in alle nog voor onderzoek beschikbare vondsten vertegenwoordigd (Pl. II, 10).

Christiana religio-Q mist een dergelijk niet over het hoofd te zien kenmerk, maar is vooral te herkennen aan de wijze van tekenen van kruis en tempel en aan de lettervormen, die sterk herinneren aan die van type 6 en 8. Deze groep komt veel minder voor dan P, maar is toch in verschillende vondsten vertegenwoordigd, terwijl de aanwezigheid elders niet blijkt (Pl. II, 11).

Hoewel zich onder de overige *Christiana religio*-munten in ons land verschillende groepen bevinden, waarvan een Nederlandse oorsprong waarschijnlijk is, komt geen ervan voor inpassing in de reeks van Duurstede in aanmerking.

Conclusies

Thans is het mogelijk de voor ieder type afzonderlijk gevonden resultaten tot een systeem te verenigen. Uit het voorgaande volgt de volgende opstelling van zeker of mogelijkerwijze te Duurstede geslagen zilveren penningen:

Pippijn	type 1 (lichte penningen)	752—768
Karel de Grote (768—814)	type 2 (aansluitend bij type 1)	768—790
	type 3 (zwaardere penningen)	790—na 800
	type 4 (borstbeeld)	na 800—814
	type 5 (aansluitend bij type 4)	814—821?
Lodewijk de Vrome (814—840)	type 6 (nieuwe techniek)	821—voor 840
	type 7 (aansluitend bij type 9)	?
	Chr. religio (aansluitend bij type 6 en 9)	voor of na 840
	type 8 (aansluitend bij type 6)	na 850
Lotharius I (840—855)	type 9 (afwijkende stijl)	na 850

Uit dit overzicht blijkt, dat zonder moeite een continue ontwikkeling geconstateerd kan worden tot aan het einde van de regering van keizer Lodewijk; de typen 1—6 vormen een aaneengesloten reeks, waarin geen breuk te constateren valt. Daarna beginnen echter de moeilijkheden: tussen het laatste zekere type van Lodewijk en de aanmunten op naam

van keizer Lotharius blijkt wel een breuk te bestaan. Het type 8, dat naar het uiterlijk een voortzetting van type 6 schijnt te vormen, blijkt er naar het getuigenis van de vondsten geenszins onmiddellijk bij aan te sluiten, maar is ervan gescheiden door een vrij lange tijdsperiode. Ook het type 9, dat eveneens de naam van Lotharius draagt, komt als onmiddellijke voortzetting niet in aanmerking: het vertoont opvallende afwijkingen in stijl en techniek en is ook door een chronologisch hiaat van tenminste 10 jaren ervan gescheiden. Anderzijds wijzen de vondsten er op, dat beide typen nauwelijks tijdens het leven van keizer Lotharius, die in 855 overleed en door zijn zoon koning Lotharius II werd opgevolgd, geslagen kunnen zijn. Dit hiaat zou eventueel althans gedeeltelijk opgevuld kunnen worden door aan te nemen, dat in de laatste jaren van keizer Lodewijk en de eerste van keizer Lotharius te Duurstede, evenals dit elders het geval is geweest, penningen zonder plaatsnaam met het opschrift *Christiana religio* geslagen zouden zijn; de groepen P en Q van dit type kunnen desgewenst aan de munt te Duurstede toegeschreven worden, hoewel dit niet noodzakelijk is. Ook kan het zeldzame type 7 in deze periode zijn geslagen, maar dat levert nauwelijks een soelaas, omdat dan wel niet een volledige stilstand van de werkzaamheden zou blijken, maar toch een zeer sterk verminderde activiteit en bovendien de moeilijkheid blijft, dat tussen de bij elkaar aansluitende typen 6 en 8 het type 7, dat bij type 9 volledig aansluit, ingeschoven zou moeten worden.

Op zichzelf is een ingrijpende wijziging in de werkzaamheid van de munt te Duurstede tegen het einde van keizer Lodewijks regering niet onaannemelijk: in 837 had de eerste plundering van de stad plaats en omstreeks dezelfde tijd is de belening met dit gebied van een Deense vorst te dateren²⁸.

Een en ander kan aanleiding geweest zijn de regelmatige aanmuntingen stop te zetten of te onderbreken. De juist in deze tijd uit de munten zelf te constateren breuk in de ontwikkeling is hiermede wellicht voldoende te verklaren.

De vraag blijft echter hoe we ons in de volgende periode van verwarde ontwikkeling, waarin Duurstede meermalen geplunderd en verbrand werd, maar steeds een zekere betekenis bleef behouden en waarin telkens sprake is van Deense occupatie van dit gebied, de ontwikkeling van de muntslag moeten voorstellen. Er schijnen zich twee mogelijkheden voor te doen om de aanwezige stukken met de naam van Dorestatus, die zeker na 837 geslagen zijn, te verklaren, uitgaande van de vaststelling, dat

tussen 850 en 875 twee groepen munten zijn geslagen, die de naam van keizer Lotharius dragen, maar waarvan de vervaardiging geheel of gedeeltelijk na diens dood moet hebben plaats gehad, en die bovendien technisch en stilistisch geheel uiteenlopende kenmerken dragen.

De ene mogelijkheid is, dat de toestand in Duurstede dermate verward is geweest, dat van een regelmatige ontwikkeling geen sprake meer kon zijn, zodat tweemaal geheel onafhankelijk van elkaar een emissie heeft plaats gehad, beide malen op naam van de reeds overleden keizer Lotharius, waarbij de eerste maal (type 9 en bij uitzondering type 7 met de naam van keizer Lodewijk) aansluiting werd gezocht bij de alom circulerende Christiana religio-penningen, de tweede maal bij de laatste onder keizer Lodewijk te Duurstede geslagen stukken.

De tweede mogelijkheid is aan te nemen, dat één of beide groepen in het geheel niet uit de reguliere Frankische munt afkomstig zijn, maar geslagen zijn op eigen initiatief door machthebbers, hetzij in Duurstede, hetzij elders in Friesland, die wel de techniek van het oude centrum hebben overgenomen (wellicht met een deel van het personeel), maar niet gebonden waren aan aanwijzingen van de Frankische regering. Op de munten kon dan met evenveel recht de naam van de overleden keizer, de laatste die hier effectief geheerst had, geplaatst worden als de naam van het grote thans vervallen Duurstede. Vooral voor type 9 zou deze hypothese verschillende moeilijkheden uit de weg ruimen, daar zij een aannemelijke verklaring geeft zowel voor het aanvankelijk gebruik van losse stempels als voor de minder geacheveerde afwerking, regelmatige verbastering van de keizersnaam en afwijkende vorm van muntplaat en tekening. Voordat op de hypothese van muntslag in Fries gebied buiten Duurstede nader wordt ingegaan, dient gevraagd te worden of muntslag in Friesland in deze tijd in het kader van de ontwikkeling van dat gebied past.

Vast staat, zoals reeds werd opgemerkt, dat in Friesland vóór de volledige Frankische verovering door Karel de Grote in de laatste jaren van de 8e eeuw, in ruime mate gemunt is²⁹. Bij het onderzoek van de in Friesland geslagen zilveren sceattas is het mogelijk gebleken, tenminste twee, vermoedelijk drie actieve en behoorlijk geoutilleerde muntateliers aan te wijzen³⁰; ook onder de gouden trientes is het nodig enkele groepen, die lokaal of chronologisch te scheiden zijn, aan te wijzen. Een eeuw later is wederom onmiskenbaar muntactiviteit in Friesland aan te wijzen: in laat-Karolingische tijd zijn daar op vrij grote schaal de vrijwel uitsluitend

uit Friese vondsten bekende imitaties van de gouden solidus van Lodewijk de Vrome vervaardigd³¹. Zij zijn o.a. voorgekomen in de vondsten van Roswinkel, Aalsum en Marsum, steeds tezamen met Lotharius/Dorestatuspenningen. Boven werd reeds aannemelijk gemaakt, dat deze vondsten in de laatste decennia van de 9e eeuw gedateerd dienen te worden, waaruit volgt, dat althans één groep van deze imitaties ca. 880 in Friesland geslagen werd. Het is van belang te vermelden, dat door Grierson voor deze solidi hetzelfde geconstateerd werd, wat hierboven voor de zilveren penningen uit deze vondsten werd gereleveerd, nl. dat ze geslagen zijn met in slechte toestand verkerende stempels³². Kort daarna blijkt wederom een lokale emissie van zilvergeld uit de grote aantallen imitaties van Straatsburgse penningen van koning Lodewijk het Kind (899—911), die uit de vondst van Pingjum bekend zijn geworden³³.

Ten slotte kan ook in de tussenliggende periode met vrij grote waarschijnlijkheid een Friese zilveeraanmunting aangewezen worden. Onder de zo grote aantallen Lodewijk/Christiana religio-penningen, die in ons land gevonden zijn, bevindt zich, behalve de zeker in ons land geslagen, maar veronderstellenderwijze met Duurstede in verband gebrachte groepen P en Q, een goed af te bakenen groep R, (Pl. II, 12) herkenbaar aan een halve cirkel onder het kerkgebouw en steeds op gelijke wijze misvormde omschriften. Zij hebben regelmatige stempelstand, zijn dus wel in de invloedssfeer van Duurstede ontstaan, maar de onregelmatige, vaak onjuist gevormde zonder hulp van poinçoenen gegraveerde letters kenmerken ze als imitaties (de halve cirkel komt ook op een enkel exemplaar van groep P voor, dat als voorbeeld gediend kan hebben). Deze groep is in de meeste Friese vondsten vertegenwoordigd, waarbij verscheidene stellen van twee met dezelfde stempels geslagen exemplaren vastgesteld konden worden, daarbuiten echter uitermate zeldzaam, zodat aan de Friese oorsprong nauwelijks getwijfeld kan worden. De vondsten dateren dit type, waarvan in totaal 15 exemplaren werden aangetroffen, en dat zelf ook op zijn beurt weer geïmiteerd is, op niet later dan 860, dus een op zijn minst twintigtal jaren vroeger dan de zojuist behandelde groep van gouden munten. Het is zeer goed mogelijk, dat mettertijd nog andere groepen van Christiana religio-penningen uit de Friese vondsten als produkt van lokale ateliers geïdentificeerd zullen kunnen worden, voorlopig is het voldoende het bestaan van Friese muntwerkplaatsen reeds kort na het midden van de 9e eeuw waarschijnlijk gemaakt te hebben, waarmee de veronderstelling, dat een gedeelte der Dorestatus-munten daar geslagen zouden zijn, geschraagd wordt.

De tot nu toe bijeengebrachte argumenten zijn niet afdoende om met zekerheid uit te maken of de reeksen, die moeilijkheden blijken op te leveren: typen 7, 8 en 9 met Dorestatus en P en Q van het Christiana religio-type, inderdaad te Duurstede of elders in Friesland geslagen zijn. Zij zijn in ieder geval onderling zo verschillend, dat zij niet een doorlopende reeks vormen, die aan een bloeiend en onder voortdurende centrale controle staand atelier te Duurstede kunnen worden toegeschreven. Dit kan echter geen argument tegen toeschrijving aan deze plaats zijn, daar er alle reden is een voortgaande desintegratie aan te nemen. Anderzijds bestaat zeker de mogelijkheid één of meer werkplaatsen in Friesland aan te nemen, waar verscheidene series, onderling verschillend, doch alle uitgaande van voorbeelden uit het voor de hand liggende centrum geslagen kunnen zijn. Uit beide bronnen kan de blijkens de opeenhoping van depots in het derde kwart van de 9e eeuw in Friesland bestaande zeer grote vraag naar gemunt geld even goed gevoed zijn. Nu voor iedere groep afzonderlijk een beslissing niet te nemen is, kan slechts getracht worden een zodanige keuze te maken, dat de ontwikkeling te Duurstede begrijpelijk blijft. Te beginnen met de laatste jaren van de regering van keizer Lodewijk staan twee mogelijkheden open:

a. aanvankelijk werden vrij grote aantallen Christiana religio-penningen op naam van keizer Lodewijk gemunt: typen P en Q, waarvan de vervaardiging zelfs eerder in de regering van Lodewijk begonnen kan zijn. Vervolgens werd zeker eerst in de loop van Lotharius' regering het omschrift Christiana religio door de plaatsaanduiding Dorestatus Mon. vervangen (type 7) en onmiddellijk daarop de naam van Lodewijk, door die van Lotharius (type 9); dit laatste type werd dan weer lange tijd op grote schaal geslagen. Tenslotte keerde men op een laat tijdstip tot het onder Lodewijk geslagen type met de plaatsnaam in drie regels terug, thans met licht verbasterde naam van Lotharius (type 8), waarvan de aanmunting ca. 875 nog in volle gang geweest moet zijn.

Tegen deze ontwikkeling zijn twee ernstige bezwaren aan te voeren. De overigens volledig bij elkaar aansluitende munten van Lodewijk en Lotharius met Dorestatus in drie regels worden door een lange onderbreking van elkaar gescheiden; midden in de overigens continue reeks van munten van het kerkgebouw-type komt een technische breuk, doordat de eerste exemplaren op naam van Lotharius niet de regelmatige stempelstand vertonen.

b. te Dorestad is in de tweede helft van de 9e eeuw in veel minder ruime mate gemunt, en wel in hoofdzaak het type met de plaatsnaam in

drie regels, dat afgezien van de dateringsmoeilijkheden zonder enig bezwaar aan Duurstede kan worden toegeschreven. Mogelijk kan hieraan voor of na de dood van Lodewijk de Vrome een Christiana religio-groep worden toegevoegd. Het merendeel der Christiana religio-typen P en Q, benevens type 9 van Lotharius met de plaatsnaam Dorestatus moeten aan Friese ateliers worden toegeschreven. Deze ruime aanmunting in de omgeving van de plaatsen waar de grote depots verborgen zijn, geeft dan meteen een verklaring, waarom het wel gelijktijdig te Duurstede geslagen type 8 pas sporadisch en laat voor de schatvorming in het noorden is gebezigd. Ook deze veronderstelling levert moeilijkheden op, daar wel de breuk tussen typen 6 en 8 vermeden wordt, en het onregelmatige begin van type 9 met zijn afwijkende stempelstanden een redelijke verklaring vindt, maar type 9 min of meer in de lucht komt te hangen. Dit type vormt immers een compacte groep, die in zijn geheel of aan Duurstede of aan Friese werkplaatsen moet worden toegeschreven: in de laatste veronderstelling ontbreekt echter een afdoende verklaring voor het ontstaan, daar een prototype, dat voldoende afwijkt om als voorbeeld voor de Friese ateliers gediend te hebben, moeilijk is aan te wijzen. Door Boeles werd als prototype voor de gehele reeks een exemplaar uit de vondst Wagenborgen (no. 155) aangewezen, dat het omschrift LOTARIVS IPMEIRA heeft, een spelling die voor de Duurstedse munt zelf zeker niet onaanvaardbaar is, en dat bovendien de vereiste regelmatige stempelstand vertoont en uit een tamelijk vroege vondst afkomstig is. Een bezwaar is echter, dat het zich in stilistisch opzicht nauwelijks van de overige exemplaren onderscheidt, in ieder geval geen aanwijsbare samenhang vertoont met de als Duursteeds beschouwde typen 6 en 8. Ook in dit geval moet een discontinuïteit in de ontwikkeling te Duurstede zelf worden aangenomen. Na type 6 van Lodewijk de Vrome moet enerzijds het Christiana religio-type Q en het daarbij aansluitende, in zeer gering aantal geslagen prototype van 9 op naam van Lotharius uitgegeven zijn, anderzijds op enigszins ruimere schaal en langduriger het onmiddellijk bij type 6 aansluitende type 8 van Lotharius.

Hoewel de tijd niet rijp schijnt om een definitieve keuze te doen uit de beide zojuist geopperde mogelijkheden, lijkt de tweede hypothese de meest aanvaardbare verklaring te geven voor het tot ons gekomen numismatische materiaal. Mogelijk zal vergelijking met de resultaten van onderzoek op verwant terrein tot een hechter gefundeerde conclusie kunnen leiden.

Voorlopig kan met vertrouwen het volgende worden geconstateerd:

1. onder Pippijn, Karel de Grote en Lodewijk de Vrome vertoont de munt te Duurstede een grote en regelmatige activiteit, die aansluit bij de muntslag in het gehele Frankische rijk;
2. in de tijd van Lodewijk de Vrome leidt de omvang van de muntslag tot een aantal technische verbeteringen, waarmede Duurstede vele andere ateliers vooruit was;
3. omstreeks de dood van Lodewijk de Vrome in 840 is een breuk in de ontwikkeling te constateren, waarna deze verward en onoverzichtelijk wordt;
4. in de tweede helft van de 9e eeuw bestaat in Friesland een lokale muntslag van betekenis, die zich naar Duurstedse voorbeelden richt, waarvan echter de omvang nog niet juist te bepalen is;
5. deze muntslag valt samen met het hoogtepunt van de schatvorming in de noordelijke provinciën en heeft zeker een belangrijk, mogelijk een overwegend deel van de daar gethesauriseerde munten geleverd;
6. te Duurstede zelf is nog lang na de dood van keizer Lotharius I in 855, uitsluitend op diens naam, verder gemunt;
7. van invloed van het Frankische centrale gezag op deze muntslag, die mogelijk zeer omvangrijk, vermoedelijk echter beperkt geweest is, is weinig te bespeuren.

Juli 1957.

LITERATUUR

- Boeles: P. C. J. A. Boeles, Les trouvailles de monnaies carolingiennes dans les Pays-Bas spécialement celles des trois provinces septentrionales, *JMP* 2 (1915), p. 1—98.
- Prou: M. Prou, *Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque Nationale. Les Monnaies Carolingiennes*, Paris 1896.
- Gariel: E. Gariel, *Les monnaies royales de France sous la race carolingienne*, Strasbourg 1883—1884.
- Völckers: H. H. Völckers, Die Christiana religio-Gepräge. Ein Beitrag zur Karolingerforschung, *HBN* 8 (1954), p. 9—54.
- Serrure: A. Engel et R. Serrure. *Traité de numismatique du moyen-âge I*, (Paris 1891), p. 197—263.

¹ Bijgebrachd door Boeles, Trouvailles. Na de afsluiting van dit werk zijn nog fragmenten van verschillende door hem beschreven vondsten hier en daar te voorschijn gekomen. Vandaar dat de gegevens in tabel I enigszins afwijken. Voorlopige publikatie van de vondst Ide 1955: H. Enno van Gelder, De Karolingische schatvondst van Ide, in *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 74 (1956), p. 257—258.

² Zie: L. Decoster, in *RBN* 2e serie 2 (1852), p. 369—403 en P. O. van der Chijs, *De munten der Frankische en Duitsch-Nederlandsche vorsten* (Haarlem 1866), p. 124 vlg.

³ Zie M. G. A. de Man, in *TMP* 7 (1899), p. 153—173.

^{3a} Een uit Friesland afkomstige vondst in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden kon niet meer in het onderzoek worden betrokken.

⁴ S. Bolin, Mohammed, Charlemagne and Ruric, in *The Scandinavian Economic History Review* 1 (1953), p. 5—39 en de belangrijke recensie van W. Hävernick in *HBN* 8 (1954), p. 409.

⁵ Zie laatstelijk P. Naster in *RBN* 96 (1950), p. 221—223. De conclusies van C. Scholten in *JMP* 30—32 (1943—1945), p. 4—22 dienen met omzichtigheid gehanteerd te worden.

⁶ Völckers, p. 13—26.

⁷ Prou, p. xlix.

⁸ Prou, p. xix.

⁹ Völckers, p. 35.

¹⁰ A. N. Zadoks-Josephus Jitta, in *JMP* 36 (1949), p. 96—98.

¹¹ Wellicht behoort hierbij de obool of halve penning Gariel 7, 52, Prou (enig exemplaar in het Kabinet te Brussel).

¹² *JMP* 38 (1951), p. 10.

¹³ Serrure, p. 228; Boeles, p. 15.

¹⁴ Ph. Grierson, Cronologia delle riforme monetarie di Carlo Magno, in *RIN* 56 (1954), p. 65—79.

¹⁵ Prou, p. xi.

¹⁶ Prou no. 981—983.

¹⁷ Van Quentovic zijn alleen onder Lodewijk geslagen exemplaren bekend: Gariel 18, 103—104, Prou 187.

¹⁸ Bijv. Le Veuillin: Gariel I, p. 60—64.

¹⁹ Over deze techniek J. Lafaurie in *RN* 5e serie 14 (1952), p. 78—84 en in *Congrès International de Numismatique Paris 1953, II Actes*, p. 545—550.

²⁰ R. H. M. Dolley, The Significance of Die-axis in the Context of the later Anglo-Saxon Coinage, in *BNJ* 27 (1952—1954), p. 167—172.

²¹ Weerlegging door Prou, p. v.

²² Overzicht bij Serrure, p. 226 vlg.

²³ W. Hävernick, *Die Münzen von Köln. Vom Beginn der Prägung bis 1304*, Köln 1935, no. 17.

²⁴ Boeles no. 81.

²⁵ Cosne 1892: *RN* 3e serie 11 (1893), p. 111.

²⁶ Muizen 1906: *RBN* 96 (1950), p. 203—208; Zelzate 1949; aldaar p. 208—224.

²⁷ W. Hävernick in *HBN* 6/7 (1952/53), p. 55—60 (zie de kritiek van P. Grierson, aldaar 8 (1954), p. 199.

²⁸ I. H. Gosses, Deensche heerschappijen in Friesland gedurende de Noormannentijd, in *Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde* 56 B (1923), p. 117—147.

²⁹ P.C. J. A. Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw*, 2e dr., 's-Gravenhage 1951, p. 258—316.

³⁰ Ph. V. Hill, Anglo-Saxon and Frisian Sceattas in the Light of Frisian Hoards and Site-finds, in *JMP* 41 (1954), p. 11—18.

³¹ Ph. Grierson, The Gold Solidus of Louis the Pious and its Imitations, in *JMP* 38 (1951), p. 1—41.

³² Grierson, p. 10.

³³ Boeles, p. 58.

TABEL I: SAMENSTELLING VAN DE KAROLINGISCHE MUNTVONDSTEN IN NEDERLAND

Vondst	Boeles no.	totaal	Karel de Grote	Chr. religio Dorestatus andere typen	Chr. religio Dorestatus kerkgebouw Dorestatus 3 regels andere typen	Lotharius I	Lotharius II	Pippijn I/II	Chr. religio andere typen	latere vorsten	bewaarde ex ¹	
				Lodewijk de Vrome					Karel de Kale			
Friesland 1853	II	22		14	4			2			2	
Achlum 1852	III	498	2	484	3	2		1	3	3	1	
Loppersum 1884	XX	243		zeer veel						1	5	
Groningen 1890	XIX	63		57		1	2			1	1	
Emmen 1871	XII	362		219		9	79		11	14	234	
Kimswerd 1891	V	173		101		3	58		9	2	1	
Ide 1955	—	113		62	1	1	35	2	1	6	4	113
Wagenborgen 1900 ²	XXI	500		77		8	41	1	16	2	1	166
Rijs 1840 ³	VII	112		22		1	15	2		6		32
Oudwoude 1902	IV	62		28		1	30		1	2		62
Kimswerd 1892	VI	52		19			27		1	4	1	26
Midlaren 1906	XIII	81		28			48	1		3		8
Aalsum 1886	VIII	62		22		1	34	5				51
Roswinkel 1870	XIV	145	1	10		1	93	16		3	7	132
Marsum 1906	XXII	15		2			?				5	9
Assen 1818	XVI	17		3				2			9	1

¹ Aantal ex. thans nog in openbare collecties aan te wijzen.

² De specificatie heeft betrekking op 166 onderzochte ex.; de overige waren te slecht bewaard.

³ De specificatie heeft betrekking op 46 beschreven ex.; voor de rest ontbreken gegevens.

TABEL II: AANDEEL DER VOORNAAMSTE MUNTTYPEIN IN DE VONDSTEN UIT DE 9E EEUW

Vondst	Boeles no.	Basisaantal ¹	% Lod. de Vrome Chr. religio	Dorestatus kerkgebouw	Dorestatus 3 regels	andere typen	% Lotharius II	% Karel de Kale	verhouding Chr. religio: Dorestatus ²
				% Lotharius I					
Friesland 1853	II	22	63,0			9,1			1
Achlum 1852	III	498	97,0					1,2	1
Loppersum 1884	XX	5	?						?
Groningen 1890	XIX	63	90,5	3,3		4,8		1,6	1: 0,035
Enmen 1871	XII	348	63,0	22,7		4,2		7,2	1: 0,36
Kimswerd 1891	V	173	58,2	26,3		1,74		6,35	1: 0,45
Ide 1955	—	113	55,0	32,0		1,67	0,88	8,8	1: 0,58
Wagenborgen 1900	XXI	166	46,5	25,0	0,47	14,5	1,25	12,2	1: 0,54
Rijs 1840	VII	46	48,0	33,0	4,3	2,15		13,0	1: 0,69
Oudwoude 1902	IV	62	45,1	48,3		1,65		4,83	1: 1,03
Kimswerd 1892	VI	52	36,5	52,0				9,8	1: 1,43
Midlaren 1906	XIII	81	34,5	59,3		1,25	1,25	3,7	1: 1,73
Aalsum 1886	VIII	62	35,5	55,0	8,1	1,6			1: 1,56
Roswinkel 1870	XIV	143	6,8	72,0	11,2	0,70		2,2	1: 11,3
Marsum 1906	XXII	9	22,0	?					1
Assen 1818	XVI	17	5,7			11,9			1

¹ Aantal der beschreven en/of bewaarde ex., (niet steeds gelijk aan het totaal van de vondst). De percentages hebben op deze basisgetallen betrekking.

² Berekend is de verhouding tussen Christiana religio-penningen van Lodewijk de Vrome en Dorestatus/Kerkgebouw-penningen van Lotharius I.

SUMMARY

The Carolingian Coinage of Duurstede. An important hoard of Carolingian coins found at Ide in 1955 was the cause of new research on coins with the mint name Dorestatus. Investigations have mainly been based on the extensive series of Carolingian hoards from the Netherlands published by Boeles in 1915, many of which are preserved intact in Dutch museums (Table I).

Nine types with the mint name Dorestatus are now known, namely one type of Pippin, three of Charlemagne, three of Louis the Pious (one of these, type 7, was first discovered in the Ide hoard which contained one specimen of this type) and two of Lothair I. The four types of Pippin and Charlemagne and the first of Louis the Pious form a clearly consecutive series which shows a development similar to that in other parts of the Empire. The four last types, however, raise numerous problems, because it cannot be assumed as a matter of course that the striking of these types was discontinued after the death of the emperors mentioned on them, nor that they all originated from the imperial mint at Duurstede. Moreover, the typological development is not clear, because this group consists of two pairs of types, each with the name of either emperor.

Type 6 of Louis the Pious (obv. cross, rev. DORESTATUS in three lines) shows two technical innovations: the letters were no longer engraved in the die, but were struck into it with small punches, and the die-axis is regular. This proves that a technical device was used, such as a square collar, which resulted in a die-axis of 0°, 90°, 180° or 270°. These technical modernizations are also found in the succeeding types 7-9. The two types of Lothair I are similar to the last two of Louis the Pious, but cannot immediately be linked up with them. The Dutch hoards in which deniers of Lothair do not begin to predominate until the last quarter of the ninth century (Table II) show that these deniers were still struck long after the death of this emperor (855). The strong barbarization of his name also points to this conclusion. However, on each of his types the name has been barbarized in a different way, and type 9 (rev. church building) has been struck on larger flans with dies of less good quality. Finally there is a possibility that coins with the legend XPISTIANA RELIGIO (without mint name) were struck also at Duurstede. As a matter of fact in this series two sub-types (Pl. II, 10 and 11) can be distinguished which show the same technical features as the coins with mint name DORESTATUS. These sub-types have been found in great numbers in the Dutch hoards.

An acceptable synthesis of the typological and chronological data mentioned above for the period after the first attack of the Vikings on Duurstede in 837 can only be arrived at by assuming that either one or both series in the name of Lothair I should not have been issued by the imperial Frankish mint at Duurstede, but by local authorities either at Duurstede itself, or elsewhere in Friesland. The most plausible theory seems to be that in the official mint coins were struck only sporadically during the confused period after 837, namely apart from a number of Christiana-religio coins, type 8 of Lothair I (with DORESTATUS in three lines), and that in Frisian mints (whose existence may be assumed both in the 8th and in the 10th century) other series of Christiana-religio coins, as well as type 9 of Lothair (with church building), were struck with the same technique as had been introduced at Duurstede.

1

2

3

4

5

6

7

8

9 a

9 b

10

11

12

De Karolingische muntslag te Duurstede